

De buren van het huis van Brecht

Archeologisch onderzoek naar laat- en postmiddeleeuwse bebouwing aan de Kraanstraat

Hans de Kievith

In de zomer van 1997 werd een archeologisch onderzoek gestart op de toenmalige parkeerplaats aan de Kraanstraat. Het plan was om daar een plantsoen aan te leggen. De geplande plantgaten voor bomen zouden schade aanbrengen aan het bodemarchief. Inmiddels is het terrein ingericht als fietsenstalling.

De verwachtingen voor het betreffende terrein waren zeer hoog, het sloot immers aan op de in 1988-1992 onderzochte percelen om het Huis van Brecht.

Concreet was de verwachting dat er pre-stedelijke bewoningssporen uit de twaalfde eeuw zouden worden gevonden en dat het zuidwestelijke gedeelte van de laat dertiende eeuwse havenwerken aangetroffen zouden worden.¹

Daarnaast was duidelijk dat het uit historische bronnen bekende terrein van de Herberg van Thorn zou worden aangesneden. Aan de westzijde van het onderzoeksgebied zou er een mogelijkheid zijn om meer te weten te komen hoe de stadsmuur zou aansluiten op het burchtterrein. Aan de binnenzijde van de stadsmuur zou een deel van het zestiende eeuwse stadserf "de Harincktuyn" binnen het opgravingsterrein vallen.

Afb. 1 en 2, De ligging van het opgravingsterrein op de huidige topografie en op het kadastraal minuutplan van 1824

Het parkeerterrein aan de Kraanstraat had een bijzondere voorgeschiedenis: Het betrof een kaalslag uit de vijftiger jaren waar de aanvang van een rondweg gepland was die rond de noordzijde van de historische stadskern zou komen te liggen. Als voorbereiding hiervoor werd de noordelijke huizenrij (afb. 3) van de Kraanstraat afgebroken. Het plan is na grootschalige protesten niet verder gekomen dan de ontwerptafel en bovenvermelde sloop.

Verondersteld mag worden dat bij die sloop een aantal bouwmassa's met vijftiende en zestiende eeuwse elementen zijn verdwenen. De kans bestaat dat na de stadsbrand van 1490 er ter plaatse

nieuwbouw werd gepleegd waarin laat vijftiende eeuwse bouwdelen werden opgenomen.

Afb. 3, Zicht op de Kraanstraat vóór de sloop met aan de linkerkzijde het latere opgravingsterrein (foto: beeldcollectie Stadsarchief Breda, GN19880043)

De geplande opgravingsgleuven werden aangelegd op basis van de aan te leggen (boom-) plantsleuven. Echter, tijdens de eerste dag werd al duidelijk dat niet alleen de zestiende eeuwse bebouwing veel beter bewaard was gebleven maar dat daartussen ook al vroegere bebouwing zichtbaar werd. De oriëntatie van de plantsleuven was echter diagonaal over de bebouwing heen waarbij het moeizaam werd om deze op een verantwoorde manier op te graven. Dit leidde ertoe dat een aantal sleuven werd uitgebreid tot opgravingsvlakken om de huisplattegronden goed in beeld te

krijgen. Dit eerste vlak, waarbij zich ook al vijftiende eeuwse sporen aftekenden, bevond zich ca. 30 cm. onder de huidige bestrating.

Afb. 4 Het eerste opgravingsvlak met de jongere bebouwing in zicht, met daartussen ook al ook al de

vijftiende eeuwse brandlaag

Historische context: De bouw van stenen woonhuizen aan de Cingel- en Schoolstraat

In 1331 zijn drie van de elf kanunniken van het Bredase Onze-Lieve-Vrouwekapittel eigenaar van drie naast elkaar liggende percelen in de toenmalige Singelstraat /Schoolstraat.²

Zebert van Beek was in 1331 deken van het kapittel en overleed in 1340.³ Zijn perceel lag ergens aan de westzijde van de huidige Schoolstraat. In ieder geval te zuiden van Jan van Ymhusen. Deze wordt vermeld tussen 1321 en 1333 en was eigenaar van het perceel dat later bekend wordt als de Herberg van Thorn.⁴

De eigenaar van het meest noordelijke perceel was de kanunnik Arnold van Meldert. Deze wordt nog vermeld in de oudste gerechtsrol van het land van Breda uit 1332.⁵ Hij was een invloedrijk figuur in het Bredase kapittel. Hij kan als oudst bekende bewoner van Huis van Brecht worden beschouwd.

Het lijkt er op dat deze drie kapittelheren niet toevallig buurmannen waren. Klaarblijkelijk heeft de heer van Breda z'n voormalig havenhoofd als bouwgrond ter beschikking gesteld.

Toen Jan van Ymhusen in 1331 zijn woonhuis schonk aan de abdis en het kapittel van Thorn werd er namelijk vastgelegd dat deze het kapittel van Breda een jaarlijkse cijns zouden betalen van het huis, het erf en de gebouwen, met behoud van de jaarlijkse cijns voor de grondheer. De schenking vond overigens plaats in de *aula* of zaal van het betreffende huis.⁶ Deze zaal komt nog verder ter sprake. Het huis van Jan van Ymhusen, de latere herberg van Thorn, was dus gebouwd op grond van de heer van Breda die hij misschien aan het kapittel had overgedragen voor de bouw van drie kanunnikenhuizen.⁷

Met de schenking van Ymhusen kreeg de abdij van Thorn een "herberg" in Breda in de vorm van een stenen huis op een strategische plaats in de stad, er vanuit gaande dat de havenfaciliteiten misschien wel verplaatst waren maar zich wel in de nabijheid waren.

de Herberg van Thorn, diende tot herberg (dus tot onderdak van Thorns personeel), stalling en opslag, onder meer van aan de abdij verschuldigde graan.

Aanleg Kraanstraat

Het resultaat van de aanleg van de Kraanstraat was, dat het perceel van de Herberg van Thorn gesplitst werd.(afb.5) In een vestbrief uit juli 1519 wordt de Herberg dan ook omschreven als bestaande uit twee delen: het ene is een *huysinge, hovinge ende erffenisse* gestaan en gelegen *inde Schoolstrate en noortwaert aen de nyeu strate geheten de Craenstrate*.⁸ Het andere deel bestaat uit een *huysinge, stallinge, wooninge ende erffenise dair tegens over de voirs. Craenstrate gelegen noortwaert aen de huysinge ende erffenisse Jacops van Brecht erfgenamen (...)*. In 1526 deden de natuurlijke dochters van wijlen de bezitter van de Herberg van Thorn afstand van hun rechten op de nieuwe *Craenstraet* tussen de Schoolstraat en de stadsmuur waarmee de stad de straat formeel geheel in bezit kreeg.⁹

Afb. 5, Ligging Harincktuyn 1490-1518 en aanleg Kraanstraat in 1518 over het gereconstrueerde perceel van de Herberg van Thorn

Onderzoeksresultaten

Op grond van de aangetroffen bouwdelen kunnen er drie postmiddeleeuwse (na de aanleg van de Kraanstraat) huizen worden gereconstrueerd, allen georiënteerd op de Kraanstraat. Van de zestiende eeuwse opzet waren nog muren, kelders en een haardplaats aanwezig. Deze huizen kunnen geïdentificeerd worden als de huisnummers 2,4/6 en 8 (huisnummers van vóór de sloop). Bij het aanleggen van de werkputten zijn er funderingen en kelders van westelijker gelegen huizen (10,12,14) met de kraan verwijderd zonder dat deze gedocumenteerd zijn. Vloeren van de bovengenoemde huizen waren klaarblijkelijk in 1955 al verwijderd. Alle postmiddeleeuwse huizen kennen talloze jongere verbouwingen en uitbreidingen met name aan de achterzijde, richting het perceel van het huis van Brecht. Van de kelders kon niet worden vastgesteld of ze al van oorsprong in de woningen aanwezig waren.

Afb. 6, Vereenvoudigde allesporenkaart met de in vier fasen ingedeelde bouwdelen. In grijs alle jongere of niet te dateren bouwdelen. (=fase 4)

Ten noordwesten van deze drie zestiende eeuwse huizen, dus richting de Mark is de situatie onduidelijk door de al genoemde ongedocumenteerde sloop. Er konden geen huisplattegronden worden gereconstrueerd en de schamele resten van aanwezige bebouwing lijkt relatief jong te zijn. Opmerkelijk zijn hier de sporen van industriële activiteit. Op luchtfoto's lijkt er zich een negentiende eeuwse klein fabriekscomplex te bevinden, dat doorloopt op het achterterrein van het huis van Brecht. Dit achterterrein werd in 1992 al onderzocht.

Het valt op dat huis nummer 8 precies precies in lijn ligt met de voor- en achtergevel van de achterste bouwmasa van huis Brecht. Dit achterhuis correspondeert niet met de situatie op het kadastraal minuutplan van 1824. (zie afb.6)) Beide bouwmasa's worden in de eerste helft van de zestiende eeuw gedateerd. Voor 1518 lag ten noordwesten hiervan de Harincktuin die klaarblijkelijk na 1518 niet direct bebouwd werd.

Ook is het opmerkelijk dat de achtergevel die grenst aan het perceel van huis Brecht en delen van de zijgevel ouder gedateerd worden dan 1490 of 1518. Er valt niet uit te sluiten dat hier een achterbouw van de herberg van Thorn aanwezig is geweest waarvan de fundering deels is gebruikt om er nieuwbouw op te plaatsen. Kort gezegd, de laatmiddeleeuwse zijgevel van de herberg werd een achtergevel van Kraanstraat 8.

Bij het blootleggen van bovenstaande bebouwing werd duidelijk dat de funderingen van deze huizen in een omvangrijk brandpakket zijn aangelegd. Deze brandresten, bestaande uit houtskool, verbrand graan (!), huttenleem en puin, (zie afb.4) zijn afkomstig van bebouwing voorafgaand aan de zestiende eeuwse bebouwing. Onder en in dit brandpakket werden lemen vloeren, muren, kelders van een oudere bouwfasen aangetroffen die aan de zijde van huis Brecht precies aansluitend op de reeds bestaande perceelsgrens, maar de noordoost- en zuidwestzijde afwijkend van de nieuwe zestiende eeuwse percelering. Een aanwijzing dat de oudere bebouwing op de Schoolstraat was georiënteerd.

Het is met name de opgraving van 1992 op de locatie van de oude ommuring van huis van Brecht en het voormalige parkeerterreintje aan de Kraanstraat die duidelijkheid gaf over het de relatie tussen de bouwmasa's op het terrein van Huis Brecht en de bebouwing aan Schoolstraat/Kraanstraat.

Uiteindelijk zijn er twee veertiende en vijftiende eeuwse bouwmasa's opgegraven. Fragmentarisch, waardoor het onderlinge verband werd niet geheel duidelijk werd. Wel is het zeker dat deze twee bouwmasa's geïdentificeerd kunnen worden als bouwdelen van de Herberg van Thorn, en dus gericht waren op de Schoolstraat. Complicerende factor daarbij is dat ter plaatse de Schoolstraat met een scherpe knik moet zijn overgegaan in de Cingelstraat. Aan de hand van negentiende eeuwse perceelsgrenzen lijkt het echter mogelijk om de oorspronkelijke percelering met de doorbraak van de Schoolstraat te reconstrueren. (zie afb.5) Aanwijzingen liggen in de oriëntatie van huis Brecht, het

aangetroffen muurwerk en de veronderstelling dat de Schoolstraat voor 1490 een "normale" straatbreedte had, in plaats van de huidige breedte.¹⁰

De oudste bouwphase

Van de oudst waargenomen, (laat veertiende eeuwse ?) fase (afb. 7) kon worden vastgesteld dat deze aan de noordoost zijde direct grensde aan het perceel van het huis van Brecht, aan de noordwestzijde onder Kraanstraat 8 doorliep en aan de zuidwestzijde dwars onder Kraanstraat 8, 6 en 4 richting Schoolstraat liep. Het had een respectabele breedte van ca. 11,5 meter. Ondiep gefundeerde muurrestjes (stiepen?) verdelen de ruimte in 3 gelijke beuken, een houtskelet constructie lijkt dan ook niet onwaarschijnlijk. (zie afb. 6)

De feitelijke omvang van dit gebouw kon niet worden vastgesteld omdat het onderzoek niet tot aan de Schoolstraat uitgestrekte. Of dit een achtervleugel was van een zaalhuis aan de Schoolstraat kon dus niet worden vastgesteld. Het baksteenformaat sluit overigens niet aan bij de oudst aangetroffen bouwphase van huis van Brecht.

Opvallend daarbij dat de gebouwresten net niet in op de opvulling van de oudere havenstoep zijn aangelegd maar op de oudere aanplemping, die het havenhoofd vormde. Zou men de opvulling van de havenstoep nog als instabiel hebben beschouwd ?

Een tweede opvallend punt was dat het muurwerk aan de noordwestzijde (de vermoedelijke achtergevel) lijnde met de schaarse muurresten die de oudste bouwphase van de losstaande achterbouw van huis Brecht vormde.

De terreingesteldheid, achter het huis (en achter Huis van Brecht) naar de rivier toe blijft in deze periode, onduidelijk. De havenstoep is afgesloten en opgevuld. Hoe de verdere aanplemping die in de trechtervormige monding plaatsvond zich verhiel tot de ontwikkeling van de herberg van Thorn (en huis van Brecht) is onduidelijk.

Een jongere bouwphase

Een tweede (jongere?) bouwmassa laat zich aan de zijde van het huis van Brecht door een over een grote lengte aanwezige zijgevel begrenzen. Het gebouw had een forse kelder waarvan nog enkele tegelvloerresten gevonden werden. De noordwestelijke (achter-)gevel lag onder het latere perceel Kraanstraat 4. Hoe het gebouw aansloot op de rooilijn van de Schoolstraat is onduidelijk, zeker ook door de knik in de rooilijn Cingelstraat/Schoolstraat. (zie afb. 6)

De twee oudst aangetroffen bouwfasen lijken ruimtelijk goed aan te sluiten bij de ontwikkeling van de achter- en zijvleugels van Huis van Brecht. Echter, als het gebouw, in de periode dat het als veertiende eeuwse kanunnikenhuis fungeerde, de tegenhanger van huis Brecht zou zijn, zouden we een zaalhuis met de lange zijde aan de Schoolstraat kunnen verwachten. Van deze oudste kern zijn geen resten opgegraven, deze zouden deels onder de Kraanstraat, deels in de hoek tegen de poort van huis van Brecht moeten liggen. In deze hoek is geen onderzoek gedaan.

De grote kelder lijkt qua locatie en grootte een equivalent van de grote vijftiende eeuwse ruimte die onder de zijvleugel van huis van Brecht is aangetroffen.

Afb.6 Muurwerk van de twee oudst bouwfasen in het zicht, daartussen, onder het zandpakket van het havenhoofd, bewoningssporen uit de vroege twaalfde eeuw

Samenvatting

Het archeologisch onderzoek heeft naast sporen van de prestedelijke nederzetting en de laat dertiende eeuwse havenstructuur, bouwsporen opgeleverd uit de periode vanaf 1350 tot aan de sloop. Globaal zijn er vier fases in de bebouwing te onderscheiden nadat het voormalig havenhoofd als bouwperceel wordt uitgegeven.

-Allereerst twee bouwfasen waarin de bebouwing als kanunnikenhuis en later als Herberg van Thorn heeft gefungeerd. Een deel van het oude complex brandt af. Indien dit de stadsbrand van 1490 betreft is het niet duidelijk hoe het terrein tussen 1490 en 1518 wordt bebouwd.

-Daar opvolgend vindt de bebouwing plaats na de doorsnijding in 1518 door de Kraanstraat. Hoewel die doorsnijding deels een andere oriëntatie had, d.w.z. schuin door het middeleeuwse perceel, behouden de nieuw uitgegeven percelen de oude oriëntatie. Deze blijven duidelijk gericht op de

begrenzing van huis van Brecht. Pas in de achttiende en negentiende eeuw vinden er aanpassingen plaats aan perceelsgrenzen die dan haaks op de Kraanstraat komen te liggen.

-Ten westen van Kraanstraat 8, op de voormalige Harincktuin, vindt een andere wijze van bebouwing plaats. Allereerst zijn er bijzonder weinig bouwsporen aangetroffen. De funderingsdiepte lijkt aanzienlijk ondieper te zijn. Daarnaast zijn er, evenals op het perceel achter huis van Brecht een aantal industriële relictten aangetroffen. Verondersteld mag worden dat de dit complex zich uitstrekt van de Kraanstraat tot achter het huis van Brecht. Opvallend hierbij het grote aantal goten en ovens dat hier werd aangetroffen. Hierbij een brouwersoven met een buitendoorsnede van 315 cm. De ligging achter Kraanstraat 10 doet vermoeden dat het hier om een midden zestiende eeuwse brouwoven gaat. In 1545 is er sprake van “een stuk erf met loodzie en brouwerij, dwelck den Haringthuyn te wesen plach”

In 1840 heeft Corn. Hultermans een waskaarsenmakerij met smelthuis opgericht achter Kraanstraat 14. Tegen de muur van een werkplaats waren twee ronde ovens gemetseld, met een onderlinge afstand van 1 m. Van de eerste oven resteerde slechts de helft van het ronde ovengedeelte. Van de tweede oven was het grondplan nog geheel zichtbaar.

Hans de Kievith 06-03-2016

Noten:

¹ In 1988 werd een natuurstenen bestrating aangetroffen die naar de rivier toe afdaalde. Deze havenstoep bevond zich in een aangeplempt havenhoofd dat zich zeker 30 meter vanaf de oever tot in de rivier uitstreekte. Al vroeg in de dertiende eeuw wordt de havenstoep afgesloten en opgevuld en wordt de trechtervormige monding in fasen gedempt. Zo ontstond een hoger gelegen terrein waarvan het maar de vraag is of het daarna nog als aanlegplaats voor schepen heeft gefunctioneerd.

² De historische gegevens zijn afkomstig uit: Bijsterveld A.J., Brouwers J. en van den Eynde G., *Het huis van Brecht. Een hofhuis in Breda, 1331-1328* (werktitel), 1994, ongepubl.. Verondersteld mag worden dat dit een deel zou gaan uitmaken van een rapport over het archeologisch onderzoek in en om huis Brecht in de periode 1988-1992. Dank aan Arnoud-Jan Bijsterveld voor de aanreiking van dit manuscript.

³ Gooskens 1981: 56, 60.

⁴ afbeelding: Van der Gouw 1980: 129; transcriptie: *ibidem*, nr 129;

⁵ GA Breda, I-1a, nr 103; uitgegeven door Enklaar 1925-1934; zie Cerutti & Brekelmans 1956-1990 I 147-148 nr 150. Vergelijk Van Hooydonk 1994a: 24 en n. 9.

⁶ Bijsterveld e.a. 1994,4

⁷ Idem

⁸ GA Breda, R 426, f. 55^v-56^r d.d. 1519 juli 6erveld e.a. 1994,5

⁹ Drossaers 1948-1949 I.4, 96-97 nr 2737 d.d. 1526 mei 2; Van Hooydonk 1992.

¹⁰ Gezien het belang van de Schoolstraat en de suggestie van van Hooydonk dat de westzijde van de Schoolstraat deels onbebouwd was tot 1490, is een reguliere straatbreedte tot dan aannemelijk.

Geraadpleegde literatuur

Bijsterveld A.J., Brouwers J. en Eynde G. van den, *Het huis van Brecht. Een hofhuis in Breda, 1331-1328* (werktitel), 1994, ongepubliceerd.

Eynde, G. van den, Breda, Een haven opgegraven. In: Sarfatij, H. (red.) *Verborgene steden. Stadsarcheologie in Nederland*. Amsterdam, 1990.

Gooskens, F., De kanunniken verbonden aan de collegiale kerk te Breda (1303-1504), *Jaarboek van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Stad en Land van Breda "De Oranjeboom"* 34, 4-83. Breda, 1981.

Hooydonk, J.H. van, Nieuwe bronnen over het Huis van Brecht, zijn bewoners en mogelijke architect, *Parade. Officiële uitgave van de Koninklijke Militaire Academie* 15, nr 1, 21-33. Breda, 1994.

Hooydonk, J.H. van, De stadsbrand van 1490 in Breda, de stedenbouwkundige gevolgen, deel I, Het havenkwartier voor 1490, in *Engelbrecht van Nassau*, 1996, p. 205-214. Breda, 1994.

Hooydonk, J.H. van, De stadsbrand van 1490 in Breda, de stedenbouwkundige gevolgen, deel II: Stedenbouwkundige ingrepen in de oude stadsstructuur, in *Engelbrecht van Nassau*, 1997, p. 38-48. Breda, 1994.

Hupperetz W., *Het geheugen van een straat. Achthonderd jaar wonen in de Visserstraat te Breda*. Utrecht, 2004.

Kievith, H. de, *Lastige straten* (ErfgoedWeb Breda, 2014). Zie <https://erfgoed.breda.nl/downloads/>